

Проф. д-р ик. н. Васил Тодоров*

СЪВРЕМЕННА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ В БЪЛГАРИЯ: ИЗБОРЪТ НА ПЪТЯ¹

Обсъдени са варианти за развитие на съвременна политическа икономия в България. Политическата икономия се разбира като базисна (обща) теория за икономиката, различна от неокласическата теория. Отдадено е предпочитание на класическата традиция в развитието на икономическата теория. Смята се, че и в съвременната теория централно място би трябвало да заемат въпросите за източниците, създаването и разпределението на богатата, за тяхното нарастване (икономически растеж) и за функционирането на икономиката, като се отчита, че тя съществува, функционира и се развива в природна и обществена среда и е в многостранни връзки с нея. Класическата традиция не е отнасяне на теорията от XIX век към съвременната икономика, а е продължение на класическата линия в теорията с отчитане на реалностите в съвременния свят.²

JEL: A10; B50; B59; P16

Ключови думи: икономическа теория; политическа икономия; съвременна политическа икономия

В периода след 2000 г. има над сто публикации от български автори, в които се обсъждат въпроси на политическата икономия, а през последните десет години се проведеха три национални конференции.³ Тази впечатляваща за

---

* Институт за икономически изследвания при БАН, todorov.v@abv.bg

¹ Статията е подготвена по материали от пленарен доклад, изнесен пред Третата национална конференция по политическа икономия (29-30 септември 2016 г., Русе), и е втора от предвиждана поредица. Първата е публикувана в бр. 2/2017 на сп. „Икономическа мисъл (вж. Тодоров, 2017а) и тук са в сила уговорките, направени в нея: работи се само с български източници; в препратките, ако източниците са повече от един, те са подредени във възходящ ред по мястото им в списъка на литературата, а не по значимостта им за съответната препратка. В цитатите, оградени в кавички, добавките в квадратни скоби са от автора – В.Т.

² Prof. Vasil Todorov, Dr. Ec. Scs. MODERN POLITICAL ECONOMY IN BULGARIA: CHOOSING THE WAY. *Summary:* The article addresses versions for development of modern political economy in Bulgaria. Political economy is interpreted as a basic (common) theory of economics, different from the neoclassical theory. Preference is given to the classical tradition in economic theory development. The issues of the sources, generation and distribution of wealth, of its growth (economic growth) and of the functioning of the economy should also be focused in the modern theory, considering the fact that economy exists, functions and develops in a natural and a public environment and is interrelated with the environment. The classical tradition is not a reference of the XIXth century theory to the modern economics, but a continuation of the classical line in theory taking into account the changes in the contemporary world – changes in economic and non-economic realities and in scientific economic and non-economic knowledge. *Keywords:* economic theory; political economy; modern political economy.

³ “Политическата икономия: минало или бъдеща на икономическата теория”, 10-11 май 2007 г., Икономически университет – Варна; “Политическа икономия и икономическа теория”, 21-22 ноември 2013 г.,

мащабите на страната активност, и то по проблематика, която не е застъпена в университетското икономическо образование, е в немалка степен отглас на засиления интерес към политическата икономия в света през последните десетилетия на XX и в началото на XXI век. Понякога, и не без основание, се говори за “ренесанс” на политическата икономия (Минчев, 2013; Тонев, 2005, с. 129-130). И в България, и по света засилването на интереса към нея доведе и до задълбочаване на проблемите ѝ. Онова, което днес е наричано политическа икономия, е обширна област с неясни външни и вътрешни граници, с огромно натрупване на възгледи, теории, школи, направления, много от които са несъвместими помежду си или са дори диаметрално противоположни и взаимно изключващи се.⁴ След над сто публикации и три конференции, вместо да се прояснява, казусът с избора на пътя се усложнява. На първата конференция един от въпросите, по които няма разногласия, е възприемането на политическата икономия като икономическа теория. На втората ударението се постави върху приложни интердисциплинарни изследвания, които са наука, но не са теория. От конференция на конференция все повече се говори за политическа икономия в рамките на икономикса, което, поне според мен, е равностойно на отказ от развиване на политическата икономия.

В този лабиринт от противоречащи си виждания трябва да се намери пътят за развитието на политическата икономия в България сега и в перспектива. На кръстопът сме и сме изправени през труден избор.

УНСС; “Политическата икономия в България в началото на XXI век”, 29-30 септември 2016 г., Русенски университет “Ангел Кънчев”. Материалите от трите конференции са публикувани съответно в „Политическа икономия: минало или ...”, 2007, “Политическа икономия и икономическа теория ...”, 2014 и “Национална научна конференция ...”, 2016; Косулиев (2016) е информация за третата конференция. В ход е подготовката на четвъртата конференция, която се предвижда да се проведе през ноември 2017 г. в УНСС.

⁴ За основанията на това заключение вж. Тодоров, 2017а, където са обсъдени състоянието и идентификацията на съвременната политическа икономия. Вж. също:

- Днес отговорът на въпроса „Какво е политическа икономия? ... изглежда твърде разнопосочен и проблематичен поради неустановеността в значението на термина, както и [поради] съществуването на разнообразие от течения и школи, претендиращи да бъдат наречени “политикономически”, понякога полярно противоположни в методологията си, основополагащите си допускания и научен инструментариум” (Коева, 2007, с. 3). В едно от основните си значения „... понятието “политическа икономия” днес може да се охарактеризира като “чадър”, обхващащ и покриващ изключително широк спектър от [хетеродоксални] теории ... Определено е задача с повишена трудност да се внесе някакъв ред в разнообразието от школи и направления” (пак там, с. 12).

- “Не съществува единен и общоприет отговор на въпроса какво следва да се разбира под политическа икономия ... има съществени различия в съвременните представи за политическата икономия ... Те варират в един широк диапазон ...: от неокласическия икономикс до радикалната политическа икономия” (Младенова, 2007, с. 37).

- “Светът на съвременната политикономия ... е ... мултиполярен. Завръщането на политическата икономия става в контекста на различни основни разбирания за нейния предмет” (Проданов, 2014, с. 46).

- Имаме “наличие на множество различни теории, дори противоречащи си, наричани политическа икономия ... изключителна множественост на мненията относно това, какво е политическа икономия” (Тошкова, 2016, с. 23).

Днес неокласическият икономикс доминира в науката, във висшето образование, в експертното, в управленското и в публичното пространство и същевременно има много проблеми. Достатъчен ли е той като базисна (обща, фундаментална) теория, или е необходима и друга теория, която да дава *друг поглед към икономиката, различен от неокласическия*? При търсене отговора на този въпрос, може да се вземе предвид, че:

- по приблизителни оценки в света има няколко десетки хиляди публикации от последните 30 години, в които се изразяват несъгласия с неокласическия икономикс, той се критикува в едно или друго отношение или направо се отрича. За отбелязване е, че примерно 2/3 от публикациите са от периода *преди* световната криза от 2008-2009 г. Общата линия в тези публикации е упрек в неадекватност спрямо реалността. С различни аргументи и преди всичко с емпирични данни се оспорват реализмът на отправните аксиоми на неокласиката, теориите ѝ за растежа, за конвергенцията, за разпределението на доходите, за ефектите от глобализацията. Ще го кажа по-направо – упреците в неадекватност спрямо реалността, ако и доколко са основателни, означават, че (в съответните си части) теорията е повече или по-малко погрешна;

- кризата от 2008-2009 г. засили критиките и предизвика мащабна загуба на доверие в неокласическия икономикс като базисна теория за съвременната пазарна икономика. Правителствата на водещи страни и международни организации (САЩ, Великобритания, МВФ, Световната банка) бързо се откаха от неолибералния неокласически икономикс, към който дотогава се придържаха като теоретична база, и в политиките си за противодействие на кризата преминаха към кейнсианските идеи. Разочарование от икономикса изказаха студенти, журналисти, преподаватели, учени, парламентаристи, министри, президенти и дори английската кралица. Дългогодишният ръководител на Федералния резерв на САЩ Алан Грийнспан публично призна, че е грешал, доверявайки се на “хипотезата за ефективните пазари”. Американски учени нарекоха тази хипотеза “най-забележителната” и “най-вредната” грешка в историята на икономическата теория (вж. Леонидов, 2015, с. 12);⁵

- тежки упреци към неокласическия икономикс отпрати Джоузеф Стиглиц. Авторитетното британско списание “The Economist” се произнесе, че обучението по макроикономикс в американските и британските университети през последните 30 години е било “губене на време”; Пол Кругман заяви, че през този период в по-голямата си част макроикономиксът е бил в “най-добрия случай безполезен, а в най-лошия – направо вреден” (по Проданов, 2014, с. 42).

Състоянието на неокласическия икономикс се обсъжда по света и в България и особено след 2007-2009 г. се чуват оценки като “ограничени познавателни

---

⁵ Ще припомня, че ефективността на пазарите, т.е. способността им да се саморегулират, е една от централните опори на неокласическия икономикс и ако тя – макар и само в някаква степен – е погрешна, от това следват сериозни изводи за цялата съвременна неокласика.

възможности”, “провал”, “крах”, “криза”, “негоден”. Към тях ще добавя термина “познавателна недостатъчност”. Медицинският термин „недостатъчност“ обозначава “неспособност за изпълнение на функциите” или най-малкото – за пълноценното им изпълнение. Такова е състоянието на икономикса днес и по трите основни функции на базисната икономическа теория – да обяснява реалността; да даде прогноза за тенденциите в развитието ѝ; да служи като основа на препоръки за въздействие върху реалността, т.е. за икономически политики, особено при кризисни ситуации.⁶

Въпросът е дали при тези обстоятелства може да се смята, че неокласическият икономикс е достатъчен като базисна теория, или е необходима и друга теория, която да дава друг поглед към икономиката, различен от неокласическия? Отговорът е очевиден – необходим е и друг поглед към икономиката.

В тази публикация политическата икономия се има предвид именно като друг теоретичен поглед към икономиката, различен от неокласическия.

Отправни въпроси по избора на пътя

В началото на всеки избор стои въпросът защо, с оглед на какво се избира, за какво ще се ползва онова, което бъде избрано.⁷

При избора в полето политическа икономия отговорът на този въпрос е: търсим пътя, който ще ни изведе до (1) теория за икономиката с (2) познавателни възможности за настоящето и за бъдещето, която (3) ще ни даде друг поглед към икономиката, различен от неокласическия.

Знания и теория. В дискусиите за политическата икономия могат да се срещнат различни интерпретации по съотношението между знания и теория.

Две версии на определение за теория, използвани в различни сфери на науката:

- първата – набор от подредени знания, съгласувани и непротиворечиви помежду си;

- втората – система от знания. “Система” означава елементи, връзки и взаимна обусловеност между елементите, в случая – знания и взаимна обусловеност (съгласуваност и непротиворечивост) между тях.

Когато по-нататък се говори за базисна (обща, фундаментална) теория или за политическата икономия като базисна теория, се има предвид това определение. Знания в “насипно” състояние, несъгласувани помежду си, противоречащи си, не са теория.

⁶ Повече за състоянието на неокласическия икономикс и за неспособността му да изпълнява пълноценно функциите си на базисна теория вж. в: Ангелов, 2010; Критиката на неокласическия икономикс ..., 2016; Леонидов, 2015; Младенова, 2016; Проданов, 2014; Тодоров, 2016а.

⁷ Илюстрация: ако си купуваме компютър, защо го купуваме и за какво ще го ползваме – за битови цели или за офисни, или примерно за сървър? Изискванията към компютъра в трите случая ще бъдат различни.

Какво е “икономическа” теория? Определението “икономическа”, приложено към “теория”, обикновено означава теория за икономиката; теория, обектът на която е или е в икономиката. Втората половина на ХХ век добавя още едно значение – теория за обекти (явления, процеси) *извън* икономиката, в разработването на която се използват знания и аналитичен инструментариум от икономическата наука и най-вече от икономикса; илюстрация – икономически теории за политиката, за конституцията, за брака и семейството и др. Това навлизане на икономическата наука в други територии се обозначава, както е известно, като “икономически империализъм”.

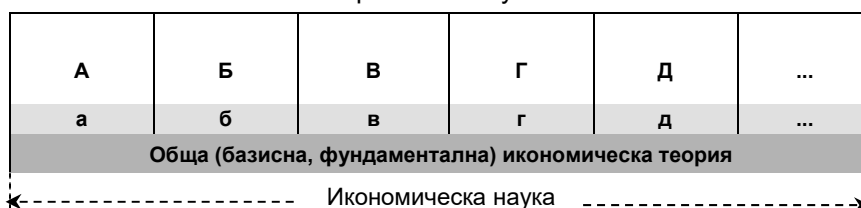
В тази публикация терминът „икономическа теория“ се употребява в обичайния му смисъл – като теория за икономиката, освен в случаите, когато се имат предвид изяви на “икономическия империализъм”.

Теория и наука. Обща (базисна, фундаментална) теория. Приложна наука. Теорията е наука, но не всичко в науката е теория, въпреки че понякога двата термина се употребяват като взаимозаменяеми.

Общата икономическа теория е във фундамента на икономическите знания. Доминиращата обща теория се преподава в университетското икономическо образование.⁸ В икономическата наука има отделни, макар и с условни понякога граници помежду им, частни науки, обособени според предмета или методологията си; понякога се говори за отраслови и функционални икономически науки. Частните науки също могат да имат своя специфична теория, опираща се на общата теория. Като приложна икономическа наука тук се има предвид областта извън общата теория и извън специфичната теория на частните науки.⁹ Това е илюстрирано чрез следната схема:

Схема

Обща теория, специфична теория на частните науки,
приложна наука

Легенда: А, Б, ..., Д, ... са частни икономически науки;
а, б, ..., д, ... – специфична теория на частните науки;
бели полета – приложна наука.

⁸ През ХІХ век, най-малкото в британските университети, това е класическата политическа икономия. Днес повсеместно по света като обща (базисна) теория се преподава неокласическият икономикс.

⁹ Универсален отговор на въпроса кое е теоретично и кое е приложно знание няма, вкл. при уговорка за относителността на границата помежду им (Ринкова, 2014, с. 93-94).

В контекста на тези уточнения:

- Търси се пътят към политическа икономия, която дава друг поглед към икономиката на равнището на общата икономическа теория.
- Приложната наука, специфичната теория на частните науки, изявите на “икономическия империализъм” и знанията в “насипно” състояние са извън общата икономическа теория.

За обекта и предмета на политическата икономия

Възгледи в литературата. Обектът и предметът се обсъждат в: Балабанов, 2007, с. 36-37; Градинаров, 2014, с. 81-82, 86; Дончева, 2007, с. 244, 247; Замфинова, 2007, с. 83-84; Йотова, 2007, с. 212; Кирова, 2014, с. 440-441; Ковачев, 2007, с. 25; Колев, 2007, с. 110-111; Лулански, 2011, с. 8; 2014, с. 407; Марикина, 2011, с. 235, 237, 239-242, 244, 250-251; Маринов, 2011, с. 15, 28; Минчев, 2007, с. 126, 128, 131; 2013, с. 144, 217; 2016а; Миркович, 2011, с. 123-124; Михайлов, 2008, с. 137; Младенова, 2011, с. 27, 383-386; Проданов, 2011, с. 90; 2014, с. 46, 52-53; Тонев, 2005, с. 127; Тодоров, 2007, с. 175-176, 178; Тошкова, 2014, с. 14, 16-21; Трифонов, 2016; Чипев, 2014, с. 499.

Застъпвани възгледи за обекта:

- Обект е икономиката. Това е доминиращият възглед.
- Обект е обществото. Икономическата теория, съответно политическата икономия е компонент на цялостна теория за обществото.

Възгледи за предмета. Като предмет се имат предвид:

- икономическите или в друга формулировка – общественно-икономическите отношения в производството, разпределението, размяната и потреблението на богатството (по терминологията на Смит, богатата – в по-съвременна терминология);¹⁰

• създаването (производството), разпределението, размяната и потреблението на богатата, в т.ч. отношенията между хората (групите, обществените слоеве) в производството, разпределението, размяната и потреблението. Това е доминиращият възглед. Участието на “отношенията” в така разбирания предмет е изрично указано или се подразбира;

- отношенията държава – икономика;
- икономиката, разглеждана като съставна част на обществото. В този случай обществото е обект, а “вписаната” в него икономика е предмет.¹¹

¹⁰ В марксизма това са “производствените отношения”. При Маркс, а след това и в цялото историческо развитие на марксизма в центъра на икономическите отношения са отношенията на собственост при производството на богатата. Те задават статута на индивидите, групите, класите в производството като капиталисти-собственици или като наеман персонал. Статутът в производството обуславя участието в разпределението и потреблението, а в определена степен и в размяната. Оттук определящи за икономическите отношения са отношенията в производството; терминът “производствени отношения” заменя термина “икономически отношения”.

¹¹ Други, по-специфични виждания. Като предмет се имат предвид:

Търсейки предмета на съвременната политическа икономия в качеството ѝ на обща теория, ще започнем с илюстрация. Да си представим една обща теория за автомобила. Дефиниран по основната си функция и предназначението си, той е средство за придвижване. Има няколко подсистеми – двигател, електросистема, трансмисия, ходова част, спирачна система и др., и поредица от функционални характеристики – разход на гориво, ускоряване за единица време, устойчивост на пътя, комфорт и т.н. Би ли могла теория за *някоя от подсистемите и/или функционалните характеристики*, например за управление, спирачна система и устойчивост на пътя (които са изключително важни!), да бъде *обща* теория за автомобила? Не изглежда логично. Откъде да се започне? Един възможен подход – от главната подсистема, основните процеси и основната функция. Главната подсистема е двигателят, а основният процес (има се предвид двигател с вътрешно горене) е превръщане на енергия – в цилиндрите постъпва гориво, при определени условия (компресия, възпламеняване в точно определен момент) и посредством съответни механизми (бутала, биели, колян вал) енергията, съдържаща се в горивото, се превръща в механична енергия, която чрез други механизми (трансмисия) се предава на двигателните колела и се превръща в теглителна сила – автомобилът се движи. Централно място в теорията на автомобила би трябвало да заемат двигателят и превръщането на енергия. Така е във всеки учебник по автомобили за висшето или за средното техническо образование.

Да се върнем към икономиката. Защо я има, какви са предназначението ѝ и основната ѝ функция? Икономика има там, където има общество. (Стопанството на Робинзон и Петкан не е икономика.) Общество има там, където има хора. За да има хора, за тяхното физиологическо съществуване, е необходима съответна природна среда – въздух с определен състав, вода, естествена светлина, топлина.¹² В праисторически времена това е било достатъчно – тогавашните хора се приютявали в пещери или в други естествени заслони, хранели се с корени и плодове на диворастящи растения и дървета, убивали са диви животни. После започва дългата стопанска еволюция, за да се стигне до съвременните икономики. Всичко, с което разполагаме днес извън природните дадености – храна, облекло, жилища, отопление, машини, съоръжения, уреди, инструменти, инфраструктура, производствени и административни сгради, автомобили, плавателни съдове, самолети, компютърен хардуер и софтуер, различни “публични блага” и т.н., е създадено (произведено е) в икономиката.

-
- социално-икономическите измерения на обществените процеси и явления;
  - политическите и икономическите институции и влиянието им върху икономическата политика и икономиката. Като предмет на политическата икономия тук са посочени предметните области на новия институционализъм и на теориите за публичния и за социалния избор. Особено в този случай е, че предметът в значителна степен или изцяло е извън икономиката.

¹² Връзката на икономиката и обществото с природата е условие за съществуването им – ако нямаше природната среда, нямаше да има хора, общество и икономика. Не е в сила обратната зависимост – хората, обществото и икономиката не могат без природата, но природата може без тях.

Изразено с езика на теорията, икономиката създава богатата, създава икономически производимите условия за живот на хората и на обществото. Това е основната ѝ функция. Затова я има. Така е било, така е сега, така ще бъде и в бъдеще, докато има хора и общества. Оттук – създаването на богатата (производството) би трябвало да заема централно място или едно от централните места в общата икономическа теория, съответно в предмета ѝ. Друг основен въпрос в цялата история на човешкото общество, и днес също изключително актуален, е разпределението на богатата. Трети въпрос – не само създаване, а и увеличение, нарастване на богатата. Четвърти въпрос – функционирането на икономиката, създаваща и увеличаваща богатата.

Това са централни въпроси в общата (базисната, фундаменталната) теория за икономиката и в политическата икономия в качеството ѝ на такава теория; централни въпроси в миналото, в настоящето и за бъдещето.

Класиците изведоха тези въпроси на преден план в предмета на икономическата теория. Сега те са още по-актуални – и за реалната икономика, и за теорията.

Заменяйки класиката като доминираща теория, неокласическият икономикс промени предмета на теорията – извади от него създаването, източниците и разпределението на богатството/благата и постави в центъра му функционирането на икономиката, постигането и поддържането на равновесие.

За философските основи и методологията на съвременната политическа икономия

На методологията на политическата икономия е посветена монографията на Минчев (2013). Друга голяма монография от последните години включва обширно изследване върху методологията на икономическата и преди всичко – на неокласическата теория (Младенова, 2011, с. 33-37, 174-180, 267-372, 383-386). Изцяло или в значителна степен в полето методология са: Балабанов, 2006; Пейовски, 2014; Проданов, 2003; 2015; Тодоров, 2007; 2016. По въпроси на методологията се взема отношение също в Атанасова, 2015, с. 136-143; Беев, 2014, с. 127, 133-134; Градинаров, 2014, с. 82, 86; Замфирова, 2007, с. 82-83, 88; Казаков, 2007, с. 202, 208; Кацарски, 2011, с.123-126, 130-131; 2014, с. 76-80; Кирова, 2014, с. 440-442; Коева, 2007, с. 5, 9, 14; Марикина, 2011, с. 235, 241-242, 252-253, 257-258; Минчев, 2007, с. 129-131; 2014, с. 90-92; Миркович, 2003, с. 10-12, 14; Михайлов, 2007, с. 297, 325-326, 352-356; 2007а, с.193; 2008, с. 133, 135, 140-142; Младенова, 2008, с. 141, 146-147; Неновски, 2007, с. 14-18, 213-215; Николов, 2003, с. 12-17; Проданов, 2011, с. 90-93; 2014, с. 52, 55-56; Ракаджийска, 2014, с. 62, 63, 69; Ринкова, 2014, с. 95-96; Статев, 2005; Стоилова, 2014; Сярова, 2014, с. 160; Тошкова, 2005, с. 93, 94, 103-104; 2014, с. 9-11, 14-15; Трифонова, 2007). Обсъждат се няколко групи въпроси: представи за методология – за науката изобщо и за икономическата наука/теория; методология в широк смисъл (светоглед и подход) и в тесен смисъл (набор от изследователски

методи); философия на науката; истинност на теорията – критерии; теория и реалност; позитивизъм и нормативизъм в икономическата теория и в политическата икономия; взаимното влияние между методологията, от една страна, и обекта и предмета, от друга; взаимовръзките икономика – общество – природа в методологията на политическата икономия и на икономикса; критика на методологията, формализацията и математизацията на икономикса; онтологичен и гносеологичен/епистемологичен подход в икономическата теория и в политическата икономия; интердисциплинарността в икономическата теория и в политическата икономия.

Не е възможно тук да бъдат представени вижданията в литературата по тези въпроси поради сложността им, необходимия за тях обем на изложението и освен това ще се наложи да се влезе в по-общи въпроси на методологията на икономическата наука и на науката изобщо, което ще ни отклони от основната линия на публикацията.

В следващото изложение съм представил в резюме вижданията си по шест въпроса, които според мен биха могли да се имат предвид във връзка с методологията на съвременната политическа икономия и “другия поглед”.

Философският фундамент. Икономическата теория и нейната методология се опират на философски знания. Смит, Маркс, Маршал, Хайек са не само икономисти-теоретици, но и философи и ако се проследи хронологично професионалният им път, те първо са били философи и след това икономисти. За да се създаде, поддържа и развива икономическа теория, е необходимо философско начало – философия на икономиката и философия на науката/теорията за икономиката¹³, вкл. логика.

Необходима е философия, която:

- признава, че битието съществува във и независимо от съзнанието (материализъм). За реалния свят могат да се създават мисловни конструкции, но самият той е такъв, какъвто е, и не е мисловна конструкция (позитивизъм);
- приема, че светът, в т.ч. икономиката, съществува във времето, а то е непрекъснато и еднопосочно движение (диалектика, еволюционност). Реалното време не може да се спре или да се върне назад;
- се интересува от истинността (достоверността) на знанието и я дефинира в релацията “знание – реалност”;
- като логика помага за създаването на теорията и за нейната подреденост и непротиворечивост;
- допуска въздействия върху реалността с оглед тя да бъде променена.

Достоверност. В работен порядък ще използвам термините “логическа” и “познавателна” достоверност. Под логическа достоверност имам предвид

---

¹³ Вж. също Проданов, 2015, където под “икономика” се има предвид науката/теорията за икономиката и от този ъгъл се разглеждат въпроси и на философския поглед към икономиката-реалност.

вътрешния строеж на теорията, непротиворечивостта и съгласуваността между отделните ѝ съставки и между тях и началните ѝ предпоставки. “Познавателна” в този контекст е адекватността, достоверността, истинността на теорията спрямо реалността. Логическата достоверност е отношение между знания, познавателната – отношение между знания и отразяваната, описваната, обясняваната от тях реалност.

В неокласическия икономикс се проявява склонност познавателната достоверност да се подменя от логическата; ако между двете възникне колизия, приоритет има логическата достоверност.

В политическата икономия на първо място би трябвало да стои познавателната достоверност.

Логическата достоверност е предпоставка за познавателната. Но ако една теория е логически достоверна, от това още не следва, че тя (със сигурност) е и познавателно достоверна. Подобен казус има при неокласическата теория.

Словесно изразявана и формализирана теория. Словесно изразяваната съвременна икономическа теория и в частност политическата икономия не е добре с вътрешната си съгласуваност и непротиворечивост, т.е. с логическата си достоверност.¹⁴ Така е още при Смит, след него и досега. Един от пътищата за смекчаване на този проблем е формализация на теорията – логическа формализация плюс умерено използване на математически средства,¹⁵ като, изрично ще подчертая, на първо място се поставя познавателната достоверност, т.е. достоверността на теорията спрямо реалността.

Икономика – общество – природа. Икономиката съществува и функционира в обществена и природна среда. В реалността връзката на икономиката с обществото и природата е неизбежна и неотстранима. В познанието чрез мисловна абстракция тази връзка условно може да бъде елиминирана. Но след анализа полученото при такава абстракция знание трябва да се отнесе към реалността, където връзката съществува, и да се провери доколко то е адекватно спрямо реалността (Тодоров, 2007, с. 177-178, 183).

В политическата икономия:

- би трябвало да се имат предвид обществената и природната среда и да се отчитат взаимодействията на икономиката с нея;
- абстракциите са допустими като съставка на методологията и дори са необходими и неизбежни, но получените знания трябва да се съотнасят и оценяват за достоверност не само спрямо мисловно абстрахираните конструкции, а и спрямо реалната икономика с нейните реални взаимоотношения с обществената и природната среда.

¹⁴ И в това отношение, трябва да признаем, критиките на ортодоксалната спрямо неортодоксалната теория не са лишени от основания.

¹⁵ Имам предвид несложна математика, защото по принцип колкото математическият апарат е сложен, толкова изразяването от него е съдържателно по-неопределено и е по-далеч от реалността.

От знанията към обекта и предмета – гносеологичен/епистемологичен подход, или от обекта и предмета към знанията – онтологичен подход? Връзката “обект/предмет – знания” е двупосочна. Коя от двете посоки да бъде водеща?

В историята на икономическата наука има не един пример, когато посоката е била от знанията към реалността и са постигнати значими резултати.¹⁶

Въпреки примерите на успешно движение от знанията към обекта трябва да се има предвид, че и в историята, и в настоящето на икономическата наука обичайната посока на движение е от обекта към знанията. Когато в академичното пространство се залага, извършва се или се отчита едно изследване, първият въпрос е *какво* се изследва, т.е. кои са обектът и предметът на изследването. Независимо дали ще се съблюдава стандартът (или може би шаблонът) “обект – предмет – цел”, или ще бъде изказано по друг начин, всяко изследване трябва да е наясно с обекта и с предмета си. В неговия ход предметът може да се променя, но не се ли знае какво се изследва, е малко вероятно да се стигне до добри резултати.

Аналогично е положението и в общата теория. От меркантилистите, през физиократите, Смит и досега теорията винаги се е стремяла да е наясно с предмета си. Той е един при Монкретиен и Колбер; друг при Кене; при Смит е сходен, но по-широк, отколкото при Кене; разширява се още при Рикардо (има предвид разпределението) и Дж. Ст. Мил (който се обръща и към социалната сфера). В този ред можем да продължим с примери за предмета

---

¹⁶ Две илюстрации:

- През първата половина на 30-те години В. Леонтиев описва редовете в I и II квадрант и колоните в I и III квадрант на инпут-аутпут таблицата (междуетрасловия баланс) със системи линейни уравнения, в които броят на неизвестните е равен на броя на уравненията. При решаване на такава система като междинен резултат се изчислява обратна матрица от вида $(E - A)^{-1}$, където E е единична матрица, A – матрица на преките производствени разходи. Оказва се, че елементите на $(E - A)^{-1}$, известни по-късно като коефициенти на пълни разходи, могат – при предпоставките на инпут-аутпут модела – да се отнесат към икономическата реалност и имат изключително големи познавателни възможности.

- През 60-те и 70-те години в бившия Съветски съюз се създава и бързо се развива теорията за оптимално функциониране на социалистическата икономика (ТОФСИ) с основна идея – народностопанска ефективност, т.е. ефективност, интерпретирана и оценявана не от позициите на отделно производство, предприятие, отрасъл или регион, а от позициите и за рамките на цялата национална икономика. При решаването в ТОФСИ на “обратни” оптимизационни задачи се изчисляват т.нар. обективно обусловени оценки, които получават съдържателна интерпретация като оптимални цени. Има частични експерименти, не се стига до практически приложения, но “обективните оптимални цени” са интересен резултат, получен при изследвания, движещи се от познанието към реалността.

Случаи, при които е получено знание, за което след това се търси съотнасяне с реалността, не са рядкост при разработване на иконометрични и други методи и модели за количествен анализ – създава се метод или модел и след това се търси сферата на приложението му и съдържателна интерпретация на получаваните с него резултати. Аналогични ситуации – от знанието към реалността, има например в теоретичната физика, а в практически план в криминалистиката – формулират се хипотези и в тях се подреждат фактите от реалността.

до наши дни. Теория, която не е наясно с предмета си, е обречена на лутане и неуспех – това се е знаело и се потвърждава в дългата история на икономическите теории.

Отнесено към съвременната политическа икономия, моето виждане по въпроса е: водещ трябва да е онтологичният подход; определят се обектът и предметът; търси се методология – подход и методи, подходящи за зададените обект и предмет (и цел) на изследването; ползват се налични и се разработват нови знания съобразно предмета и методологията.

Позитивна и нормативна теория. Позитивно, в обичайната употреба на термина, е знание, което описва и обяснява света “такъв, какъвто е”, без привнасяне на оценъчни нюанси, произтичащи от ценностна ориентация, нагласи, виждания, интереси и т.н. В нормативното знание има такива нюанси. Неокласическият ортодокс твърди, че е позитивна теория и обявява неортодоксалното теоретично икономическо знание за нормативно. Неортодоксалните направления от своя страна смятат, че нормативизъм има във всяка теория от сферата на обществените науки, че той е неотстраним от социалните теории, а в неокласическия неолиберализъм в частност има нормативизъм в степен, която го превръща в теория, обслужваща интереси.

В тази публикация:

- смята се, че по принцип разграничението между позитивно и нормативно знание има смисъл, но границата между тях е условна. В социалното, в т.ч. в икономическото знание, обявявано за позитивно, неизбежно има нормативизъм;

- въвежда се разграничение между нормативизъм в теория, *описваща* и обясняваща света, и в теория, *предписваща* какъв да бъде той. Неотчитането на това разграничение може да доведе до смесване на описание с предписание.¹⁷

Класическа традиция (класическа линия) в съвременната политическа икономия

В различни свои модификации, понякога с друга терминология, въпросът за продължаване на класическата традиция в съвременната икономическа

¹⁷ *Илюстрация.* Капитализмът на XX и XXI век се самоидентифицира като демократичен и хуманен. Но в ортодоксалната теория хомо икономикус е твърде далеч от хуманизма – той е егоист, който преследва собствения си интерес, не е много склонен да помогне на ближния (както предписват светската и християнската етика) и по-скоро е готов да му навреди, ако “ползите от това ще са по-големи от разходите”. В неортодоксалната теория се обсъжда идеята за въвеждане на повече хуманност в икономическата теория. Интересна идея. Но ако хуманността я има в теорията, а я няма в реалността? Това ще приближи ли теорията до реалността, или ще я отдалечи? Или да вземем концепцията за хомо културалис (Стоилова, 2014). Неведнъж съм мислил как би изглеждала теорията, ако на мястото на хомо икономикус се постави хомо културалис, в когото освен всичко друго има и хуманност. Вероятно теорията ще започне да се променя от *описваща* и обясняваща реалния свят в *предписваща* един по-добър свят. В теорията, описваща и обясняваща реалния свят, по-възможно ми изглежда замяната на хомо икономикус с “новия икономически човек” (Тошкова, 2005, с. 106).

теория е поставян нееднократно в литературата (Кацарски, 2014, с. 79; Минчев, 2007, с. 128-129; 2013, с. 345; 2014, с. 91; Младенова, 2007, с. 37; 2008, с. 147; 2011, с. 438; Проданов, 2014, с. 40, 43).

Особено интересна е позицията на автора на „Некомунистическият манифест“ Уолт Ростоу.¹⁸ В една от следващите му книги¹⁹ има посвещение: „На икономистите от следващото поколение: с надеждата, че без да пренебрегват модерните инструменти на анализ, ще успеят да прехвърлят мост над пропастта от 1870 г.²⁰ и да възстановят връзката с хуманната, всеобхватна и принципна традиция на класическата политическа икономия“ [к. м. – В.Т.]. Коментирайки посвещението, Ростоу казва: „Икономическата теория на XVIII в. си постави голямата цел – да даде нерелигиозен отговор на въпроса „Какво означава добър живот за хората?“ Д. Юм и А. Смит ... смятаха, че ако икономическите условия за живот на хората са добри, това създава предпоставки за социален прогрес и просперитет. Но от 1870 г. настъпи промяна. Икономистите спряха да мислят като политикономисти. Разви се икономическа теория в тесен смисъл. *Съвременната икономическа теория*²¹ *представлява една твърде опростена и стеснена наука в сравнение с първоначалната идея на класиците на политическата икономия. Моето пожелание* [към икономистите от следващото поколение] *е да се възроди старата традиция*“ (Младенова, 1996, с. 121-122, к.м. – В.Т.).

Ако съвременната политическа икономия иска да даде „другия теоретичен поглед“, би могла да се замисли над пожеланието на Ростоу.

Класическа традиция в хетеродокса. В Младенова, 2008 (с. 146-147) при по друг поглед към многообразието зад наименованието „политическа икономия“ и по друга терминология намираме обобщение за характерни черти на икономическата теория, възприемана или самовъзприемаща се като нещо различно от икономикса. Тя: „1) Разглежда икономиката като част от обществото, а днес като част от природата и обществото. Подчертава характера на икономическата теория като „социална наука“. Отчита ролята на широка гама извъникономически фактори ... Подходът е интердисциплинарен ... 2) Разглежда икономиката в нейното постоянно развитие и изменение ... Методът може да се ... [обозначи] като исторически, еволюционен или диалектически ... 3) Анализът е

¹⁸ Изложението за Ростоу, водеща фигура в теорията за растежа, е по Младенова, 1996, с. 118, 121-122. Имам предвид книгата му „Стадии на икономическия растеж (Некомунистически манифест)“, публикувана през 1969 г. и преведена на всички основни и на много други езици, в т.ч. и на български (българското издание е от 1993 г. – Делфин Прес, Бургас).

¹⁹ „Теоретици на икономическия растеж от Д. Юм до съвременността“ (Rostow, W. *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present ...*, 1990) – по Младенова, 1996, с. 121.

²⁰ В историята на икономическата мисъл 1870 г. е приета за начало на маржиналната революция – вж. също Танова, 2007, с. 117; Тошкова, 2014, с. 16. През 1871 – 1874 г. излизат основни трудове на Джевънс, Менгер и Валрас, оказали влияние за развитието и налагането на маржинализма.

²¹ Коментарът е от 1996 г. Казаното се отнася за икономикса и с още по-голяма сила е валидно сега, двадесет години по-късно.

контекстуален – за разлика от икономикса, чийто анализ е извънконтекстуален, имащ претенции да дава отговор на икономическите въпроси извън времето и мястото. 4) Не приема делението на теорията на нормативна и позитивна. Смята, че не е възможно, ... а и не е необходимо, ... да се извадят ценностната система и моралът от икономическия анализ ... 5) Изразява ясна привързаност и стремеж към приемственост на традициите на старата политическа икономия, на класическата школа по-конкретно (Смит, Рикардо, Маркс), традиции, които господстващата днес икономическа теория е загърбила ... 6) Отнася се критично ... към господстващата днес икономическа теория ... 7) Ангажира се с решаването на нерешените социални проблеми, с политиката, има активно отношение към света, в който живеем.”

Тази обобщена характеристика може да се отнесе и към класическата линия (класическата традиция) в хетеродокса (вж. също Маринов, 2011, с. 24-25).

Изборът, към който се придържам в тази публикация, е: *съвременна политическа икономия в продължение на класическата традиция (на класическата линия) в икономическата теория, с отчитане на промените в съвременния свят – промени в икономическите и в неикономическите реалности и в научните икономически и неикономически знания.*

Обобщена характеристика на класическата традиция в съвременната политическа икономия

Предварителни бележки. В тази обобщена характеристика обектът се разбира като нещо, което съществува в реалността и в този смисъл той не се дефинира, а се указва. Предмет е онова от обекта-реалност, което се наблюдава и изследва. Той се очертава, дефинира се от изследователя, респ. от теорията; изследователят, съответно теорията, избира какво да се изучава (предмет) и как да се изучава (методология, методи).

Има се предвид политическа икономия, теория за националната икономика.

Обектът и предметът, от една страна, и методологията, от друга, взаимно си влияят. В общия случай методологията и методите се подбират според обекта и предмета. И това според мен е и трябва да бъде водещият принцип. Но в историята на икономическата теория и при конкретни изследвания има и много случаи, когато обектът и особено предметът се подбират или се “нагласяват” според методологията и методите. Показателен пример за това е неокласическият икономикс – при очертаване на съставките на предмета му негласно стои условието те да се поддават на формализация.

В дългата история на политическата икономия, а и сега е широко разпространено разбирането, че икономическите отношения са нейният предмет. Винаги съм имал резерви към определянето на предмета (само или преди всичко) като “отношения”. Важна съставна част на теорията още при Смит е

например нарастването на богатството, в съвременна терминология – икономическият растеж; той трудно може да се възприеме и да се обясни като “отношение”. Не са “отношения” също и създаването на богатата, механизмът на ценообразуване, особено ако при него има монополистично доминиране, или например функционирането на икономиката.

Общо определение. Политическата икономия, продължение на класическата традиция:

- е икономическа теория
- от равнището и в рамките на общата (базисната, фундаменталната) теория
- с познавателни възможности за настоящето и за бъдещето
- паралелна е на икономикса и е извън него
- има за обект националната икономика, вкл. връзките и взаимоотношенията ѝ с обществената и с природната ѝ среда
- и за предмет – създаването, разпределението, размяната и потреблението на богатата и отношенията между хората (групите, обществените слоеве) в производството, разпределението, размяната и потреблението.

Примерен обхват и състав на предмета на политическата икономия, продължение на класическата традиция:

- Философски основи на икономиката и на теорията за нея.
- Икономиката като подсистема на системата „общество“ и на по-общата система „общество – природа“. Обществена и природна среда.
- Устройство на националната икономика.
- Цели на икономиката – междинни и крайни цели. Съотношение между цели на обществото и цели на икономиката.
- Произход и източници на богатата (на богатството по терминологията на Смит). Производството като подсистема на икономиката.
- Човекът и трудът в икономиката и в обществото. Заетост и безработица.
- Капитал и инвестиции.
- Собственост – лична и върху условията за производство.²²
- Разпределение.
- Функциониране на икономиката. Пазар, пари, цени, инфлация. Размяна и потребление.
- Нарастване на богатата/богатството – икономически растеж.
- Ефективност на микро- и на макрониво. Критерии за ефективност в икономика, работеща за обществото.

---

²² Не могат да се разберат и смислено да се обяснят устройството на икономиката и разпределението, ако се изключи собствеността. Под „условия за производство“ имам предвид по-широка трактовка от онова, което в марксизма е средства за производство.

- Природни и институционални, вкл. политически и социални, фактори, условия, ограничения и въздействия върху икономиката. И обратно, влияние на икономиката върху природата, институциите и социума. Държавата и икономиката.

- Външноикономически отношения на националната икономика. Особености в условията на европейска интеграция и на глобализация. Влияние на европейската и световната икономика и на глобализацията върху националната икономика.

За отправни принципи в методологията могат да се имат предвид:

- философски материализъм – икономиката е реалност, съществуваща във и независимо от познанието за нея;

- онтологичен подход – върви се от обекта и предмета към подбор измежду съществуващите и към създаване и развиване на нови знания (за зададените обект и предмет), а не обратно, обектът и предметът да се нагласят според подбрани знания и тяхното развитие;²³

- истинност, достоверност на теорията спрямо икономическата реалност;

- подреденост, съгласуваност и непротиворечивост в рамките на теорията;

- светът, в т.ч. икономиката, съществува във времето. Признание на историзма в развитието на икономическата реалност. За познанието това означава еволюционност, диалектика;

- икономиката съществува, функционира и се развива в обществена и природна среда и се изследва, описва и обяснява в контекста на обществото, като негова съставна част/подсистема, и в контекста на по-общата система „природа – общество“. Това означава отчитане на двупосочните връзки между икономиката и средата.

Дискусия

*Явлението „политическа икономия“ и наименованието „политическа икономия“*²⁴ *Омонимност на наименованието.* Икономическата теория започва със Смит²⁵ и приема наименованието „политическа икономия“; след време теорията, водеща началото си от него, е призната за класика и получава още едно наименование – „класическа икономическа теория“. В продължение на повече от един век тя е доминираща теория. При възникването си и в тогавашния етап на своето развитие *явлението* „политическа икономия“ е теорията, започнала от Смит и продължила по линията Рикардо – Дж. Ст. Мил. То (тогава)

²³ Нещо, което се случва с неокласическата теория при формализацията и математизацията ѝ през втората половина на XX век и сега.

²⁴ Вж. също разделите “Началото и неговото продължение” и “Наименованието политическа икономия и обектите, обозначаващи с него ...” в Тодоров, 2017а.

²⁵ Придържам се към общоприетата трактовка за началото на икономическата теория. Според мен за теорията би могло да се говори още при физиократите и дори при меркантилистите.

има две наименования-синоними: „(класическа) политическа икономия“ и „класическа икономическа теория“.

През третата четвърт на XIX век в икономическата теория влиза марксизмът. Той възприема много от класиката, вкл. наименованието „политическа икономия“, което запазва в цялото си историческо развитие от възникването си досега. Марксистката икономическа теория е едно от разклоненията и продълженията на класическата икономическа теория, съответно – на явлението „политическа икономия“.

През XIX век в теорията има направления, например историческата школа в Германия, които са резервирани към класицизма, не са негово продължение и не приемат наименованието „политическа икономия“.

Теорията, която в края на XIX век заменя класическата като доминираща теория, създава свое наименование – „икономикс“, като в началото си за известен период паралелно с него ползва и наименованието „политическа икономия“. Така е и в „Принципите на икономикса“ на Маршал.

В началото на XX век наименованието „политическа икономия“ вече е омоним. С него се обозначават: (1) класическата икономическа теория, (2) икономическата теория въобще, (3) марксистката икономическа теория, а понякога и (4) икономиксът, заменил класиката като доминираща теория. Общото във всички тези случаи е, че *политическата икономия* (явлението – онова, което е обозначавано с това наименование) е *теория, базисна теория за икономиката*.

През втората половина на XX век омонимизацията на наименованието „политическа икономия“ се ускорява – то (по някакви причини много се харесва и) започва да се използва за обозначаване на различни изследвания, подходи, методологии, теории, школи, направления, които контактуват слабо или дори нямат нищо общо с *явлението „политическа икономия“* в неговото дотогавашно историческо съществуване и развитие. Политическа икономия са наричани или се самонаричат: подходи и методологии, които не са теория, а са средства за разработване на теорията; приложни изследвания (интердисциплинарни, инпут-аутпут анализ, феминизъм), които също не са теория; школи, направления от хетеродокса, които са теория, но нямат нищо общо с *явлението „политическа икономия“* (институционализъм, шумпетерианство); теории на „икономическия империализъм“ (за публичния избор, за конституцията и държавата), които не са теории за икономиката – обектът и предметът им са *извън* нея. Някои могат да наричат всичко това „политическа икономия“²⁶ или

---

²⁶ В началото на XXI век в България и по света „политическа икономия“ са наричани: (а) класическата икономическа теория; (б) марксистката икономическа теория – от Маркс досега; (в) отделни направления в неортодокса/хетеродокса и най-вече (в.1.) интердисциплинарните изследвания на границата между икономическата наука, политологията, социологията, правото, психологията и други обществени науки и (в.2.) направление „класическа традиция“; (г) целият неортодокс; (д) подходът/методологията на неортодокса; (е) отделни направления в рамките на икономикса и преди всичко теорията за публичния избор („нова“ политическа икономия), новият институцио-

както си искат. Онова, на което ще обърна внимание, е, че в тези случаи²⁷ наименованието се пренася и се използва не поради приемственост или сходство с явлението „политическа икономия“, възникнало в края на XVIII век (Смит), а поради омонимизация.²⁸

Идентификация чрез наименования-омоними. Въпросът “Какво е политическа икономия?” може да се срещне в различни модификации²⁹ и във всички тях отговорът му минава през идентификация. Обикновено у нас и по света се извършва идентификация чрез наименованията. Тя негласно приема, че политическа икономия е онова, което има (някой му е поставил или си е самопоставило) това наименование. Въпросът “Какво е политическа икономия?” имплицитно се трансформира в “Какво бива наричано политическа икономия?” При такава идентификация се установява, че има десетина различаващи се случаи в използването на наименованието. От това някои правят извод, че има десетина видове и разновидности политически икономии. Ако отчетем и конкретните случаи в интердисциплинарното направление – изследване на търговията с оръжие, корупцията, спорта, образованието, здравеопазването и т.н., броят на “политическите икономии” нараства от десетина на десетки.

Идентификацията по признака “наименования” има своя смисъл и познавателни възможности, но трябва да сме наясно какви са те и да не се прекрочват границите им. В случаи, за които не е подходяща, тя (особено при имена-омоними) може да ни подведе. Илюстрация: ако започнем да наричаме папагалите котки,³⁰ при обратна идентификация чрез наименованието те ще бъдат идентифицирани като котки, а не като папагали. Ако по-нататък ни трябва домашен помощник, който да гони мишките, какво ще си вземем – гласовитата птица, която *по наименование* вече е котка, или малкото четирикрако животно, родов враг на мишките? По аналогия с илюстрацията: ако искаме да развиваме политическа икономия, която на равнището на базисната теория да дава друг поглед към икономиката, различен от неокласическия, всичко ли, което носи наименова-

---

нализъм и икономическата теория за конституцията (конституционна политическа икономия); (ж) целият икономикс; (з) цялата икономическа теория.

Илюстрация към позиция “в.2.”: През XX век характерен случай в класическата традиция (с друга терминология – класическата линия в развитието на икономическата теория) е например неорикардизмът, в т.ч. Срафа и срафианството.

Пояснение към позиция “д”: Тази по-особена интерпретация на политическата икономия може да се срещне например в Младенова, 2008, с. 146, 148; 2016а, с. 33; Тошкова, 2016, с. 25, 26.

²⁷ Те са най-често срещаната употреба на наименованието „политическа икономия“ у нас и по света в началото на XXI век.

²⁸ Омонимизация в случая означава, че наименованието на явлението А се пренася като наименование и на явления В, С, D, въпреки че В, С, D са различни от А или дори нямат нищо общо с него.

²⁹ Какво е днес политическа икономия? Какво е съвременна политическа икономия? Какво днес светът разбира под „политическа икономия“? И други.

³⁰ Омонимизация на наименованието „котка“.

нието „политическа икономия“, ще свърши работа? Могат ли приложни изследвания за корупцията, спорта и т.н. или теории, които не са за икономиката (например теорията за публичния избор), но са наричани „политическа икономия“, да бъдат базисна теория за икономиката? Отговорът е очевиден – не могат.

Обектът, предметът и методологията като признаци за идентифициране и групиране. Обектът и предметът са водещото при обособяване, отграничаване и групиране на науките и теориите (вж. също Марикина, 2011, с. 235).

Обектът – икономиката, е общ за много теории. Предметът ги обособява и отграничава една от друга – теория за произхода на богатството, за разпределението му, за нарастването му (икономически растеж), за цените, за конкуренцията и т.н.³¹

Две теории с еднакъв предмет могат да се диференцират по признака „методология“ (подход, методи). Ако тя е различна, обясненията, които дават двете теории, вероятно също ще са различни. Например класическата теория и теорията за производствените фактори (Ж.-Б. Сей) за създаването на богатството, основанията и източниците на работната заплата, печалбата и рентата. Но ако теориите са с различен предмет, ситуацията е друга и резултатите от идентифицирането и групирането по признака „методология“ трябва да се интерпретират по-внимателно.

С оглед на определени изследователски цели може да се обособява и групира по признака „методология“, но водещият признак за теорията в качеството ѝ на базисна теория е предметът ѝ. Теории, чийто предмет е *извън икономиката* (въпреки че са наричани „икономически“ или дори „политикономически“), не могат да бъдат базисна теория за икономиката.

Могат ли подход или методология да бъдат базисна икономическа теория? Този въпрос се поставя във връзка със срещаните в литературата интерпретации на политическата икономия като подход/методология³² (Младенова, 2008, с. 146, 148; 2016а, с. 33; Тошкова, 2016, с. 25, 26). В контекста на изложените дотук разсъждения отговорът му според мен е „не“. Във фундамента на икономическите знания стои теория – подредено знание, описващо и обясняващо икономическата реалност (онова от нея, което е в предмета на теорията). Подходът и методологията не са теория. Те са компоненти на начина на постигане на знанието; участват в създаването на теорията, но не могат да я заменят.

Класическата традиция не е единствено възможният път. За днешните условия в България (досегашни изследвания, дискусии, публикации, нагласи) алтернативите му са: (1) както досега; (2) интердисциплинарни изследвания; (3) институционализъм.

³¹ Ако на базисно равнище се говори за една теория, тогава произходът на богатството, разпределението му и т.н. са раздели на общата теория.

³² Някои приемат, че подход и (обща) методология или методология в широк смисъл е едно и също, други не ги отъждествяват. Няма да навлизам във въпроса.

По досегашния път. Теория и плурализъм. Когато в литературата се търси отговор на въпроса “Какво е политическа икономия?”, обикновено се извършва идентификация по наименованието. Както вече беше отбелязано, през втората половина на XX век терминът/наименованието „политическа икономия“ развива силна омонимност и при идентификация чрез него за политическа икономия се приема всичко, което има (някой му е поставил или си е самопоставило) това наименование. Това “всичко” е изключително разнородно: по обхват и състав, по обект, предмет и методология, по описания и обяснения на реалността. То не е теория в смисъл на подредени непротиворечиви знания. Обратно, изпълнено е с несъгласуваност и противоречия, достигащи до куриози. Досегашният път не води към “другия поглед”.

В немалко публикации и особено в Коева, 2007; Марикина, 2011; Младенова, 2016а; Тошкова, 2016, се акцентира върху плурализма в теорията и се отправят призови (Младенова, 2016а; Тошкова, 2016) да не се отстъпва от него. Всички сме за плурализъм. В контекста на ценностите на съвременното демократично общество плурализмът има своето място в науката, в изкуството, в медийното пространство, в политическия живот. Той може да даде по-пълна и по-многогранно развита теория, но може да доведе и до друг резултат – знания в “наситно” състояние, неподредени и неподредими, несъгласувани и несъгласуваеми, изпълнени с противоречия и взаимно отричане. В широката област, означавана като политическа икономия, сме във втората ситуация. Перифразирайки заглавието на известно литературно произведение, бих казал, че това е “криворазбран плурализъм”. По-подходящо би било според мен призивът “Плурализъм, плурализъм и пак плурализъм!” да се редуцира в “Плурализъм в изследванията, плурализъм в знанията, подреденост и непротиворечивост в теорията.” По начина, по който се отправят, призивите за плурализма насочват към досегашния път.

Втората алтернатива на класическата традиция е интердисциплинарността. В англосаксонския свят, а в по-широк план – в англоезичното езиково пространство, “политическа икономия” са наричани най-вече интердисциплинарните изследвания (в тях, както вече беше отбелязано, се комбинират знания и методи от икономическата наука и политологията³³ или също от социологията, психологията, правото, а евентуално и от други обществени науки). Това е разпространено и в останалия свят, вкл. и в България,³⁴ и доминираше на Втората конференция (2013 г.). По този път пое катедрата „Политическа икономия“ в УНСС.

Във връзка с дискусиите по интердисциплинарността трябва да се отчете, че тя, първо, е реакция на несъгласие с неокласическия икономикс и, второ,

³³ Наименованието се извежда от “икономия = наука за икономиката”, “политическа наука + икономия = политическа икономия”.

³⁴ Едно от обясненията за което е влиянието на англоезичното академично пространство върху икономическата наука в света, вкл. в България.

засиленият интерес и впечатляващата ширина на фронта на политическата икономия³⁵ в началото на XXI век се дължат в немалка степен именно на интердисциплинарните изследвания.³⁶ В интердисциплинарното направление се обосновава тезата, че комбинираното използване на знания от различни науки повишава познавателните възможности на анализа – теза, която според мен най-малкото в принципната си част е убедителна, основателна³⁷ и се подкрепя от опита, натрупан в развитието на икономическия анализ.³⁸

Но така, както се разбират в англосаксонския и в останалия свят, в т.ч. и в България, интердисциплинарните изследвания имат две особености, които са от значение при избора на пътя. Те:

- са преди всичко приложен анализ – изследване на енергетиката, банковата система, жилищното строителство, здравеопазването, културата, медиите, спорта, зелената икономика, данъците, корупцията, престъпността и т.н.;

- а в частта си, в която са икономическа теория, имат пресечни полета с икономикса. Някои автори ги охарактеризират като “направление в икономикса ... Икономиксът ... търси ... нови теоретични области по пътя на интеграция с политиката и правото”(Младенова, 2007, с. 37; вж. също с. 32 на цитирания източник, където интердисциплинарните изследвания се интерпретират “в контекста на разширяващия се обхват на неокласическия икономикс”).

Изводът е, че интердисциплинарното направление има своите положителни качества, но не би могло да е пътят за съвременната политическа икономия. То преди всичко е набор от приложни изследвания. При друга интерпретация е подход/методология. Не би могло да замени теорията нито в качеството си на приложни изследвания, нито в интерпретацията си като подход/методология. Не води към общата (базисната, фундаменталната) теория, а извън нея и доколкото би довело до теория, тя ще бъде по-скоро в рамките на икономикса. Това се разминава с основната идея и очакван резултат от развитието на съвременната политическа икономия – да даде друг теоретичен поглед за икономиката, различен от този на неокласическия икономикс.

Но интердисциплинарността успешно се интегрира в класическата линия на развитие на политическата икономия в съвременните условия. Икономиката, както вече беше посочено, съществува и функционира в реална обществена и

---

³⁵ Когато в световната и в българската литература се говори за засиления интерес и за впечатляващата „ширина на фронта“, под „политическа икономия“ се има предвид всичко, което носи това наименование.

³⁶ В българската литература обстоен преглед и обсъждане на интердисциплинарните изследвания, възприемани като политическа икономия, може да се намери в Проданов, 2011; вж. също Маринов, 2011; Младенова, 2007, с. 32-34; 2008, с. 145-146; Проданов, 2014.

³⁷ Едно от основанията е, че, както се отбеляза, икономиката съществува и функционира в обществена и природна среда и ако отчитаме това обстоятелство, изследването ѝ по необходимост трябва да е интердисциплинарно.

³⁸ Сполучлива обосновка на интердисциплинарността, изведена от историческото развитие на теоретичните възгледи, е направена в Тошкова, 2016, с. 17-21.

природна среда, тя е потопена, вписана, вградена в нея. Изследването на икономиката, разбираана по този начин, е интердисциплинарно изследване. Ще уточня още веднъж – става дума не за приложни изследвания на спорта, медиите, корупцията и т.н.³⁹ и не за интердисциплинарност, търсеща предмета си, а за избран и дефиниран предмет на политическата икономия (онтологично начало) и за интердисциплинарност при изследване на зададения предмет. Водещо е онтологичното начало, а на определен етап, когато и където е необходимо, се включва интердисциплинарността. Що се отнася до приложните интердисциплинарни изследвания, те също могат да имат своето място в развиването на обща теория, продължение на класическата традиция, различна от неокласическия икономикс и даваща друг поглед към икономиката, но не и да я заменят.

Крайното заключение по обсъждания въпрос е, че интердисциплинарността не може да е “другият поглед”, но може да участва в неговото създаване.

Трета алтернатива – институционализъмът. Той присъства повече от един век в историята на икономическата мисъл и има своето открояващо се място сред съвременните направления в теорията. Възниква в края на XIX – началото на XX век като контрапункт на неокласическия икономикс (Веблен, стар институционализъм) с очертаващи се перспективи да замени, най-малкото в САЩ, неокласиката като доминираща теория, но вместо това през втората половина на XX век влиза в неокласическия икономикс като негово “разширение” (нов институционализъм).⁴⁰ През последните десетилетия в направлението се оформя още едно течение – “еволюционен институционализъм”, развиващо се в традициите на стария институционализъм.⁴¹

В рамките на направлението доминира новият институционализъм. Той приема от неокласиката методологическия индивидуализъм, според който всичко в икономиката може да бъде обяснено чрез поведението на индивиди, преследващи своя интерес и съпоставящи ползи и разходи. Неокласиката разглежда икономиката абстрахирана от обществената ѝ среда, допускайки, че средата не влияе осезаемо върху икономическите процеси. Институционализъмът, обратно, акцентира върху това, че икономиката съществува, функционира и се развива в реална обществена среда и е в многостранни връзки с нея, които теорията не може да пренебрегне; средата се обобщава чрез широко-обхватното понятие “институции”.⁴²

Основанията ми, за да разглеждам институционализма като една от алтернативите на класическата линия в политическата икономия по пътя към

³⁹ Които сами по себе си може да са смислени, интересни и с висока обществена значимост.

⁴⁰ Понякога новият институционализъм е наричан също “неокласически институционализъм”.

⁴¹ В българската литература институционализъмът е представен най-пълно в Попов, Седларски, 2012; Седларски, 2013; за еволюционния институционализъм вж. Марков, 2013.

⁴² Повече за общото и различното между неокласическия икономикс и неоинституционализма вж. в Попов, Седларски, 2012, с. 15-20; Седларски, 2013, с. 19-24.

“другия поглед”, са: първо, той е направление, утвърдено в теорията; второ, тезата му за обвързаността на икономиката с обществената среда е предпоставка за адекватност на теорията спрямо реалността; трето, има позиции в академичното пространство в България, преди всичко в Стопанския факултет на Софийския университет, където се провеждат изследвания и са въведени учебни дисциплини по институционализъм. Но перспективите на институционализма като друг теоретичен поглед към икономиката, различен от неокласическия, са много проблематични. Причините за това са:

- новият институционализъм не е “единна теоретична конструкция, а ... [е] съвкупност от самостоятелни, в значителна степен затворени в себе си теоретични полета, сред които теорията на имуществените права, анализът на отношенията принципал-агент, икономиката⁴³ на транзакционните разходи, икономическият анализ на правото, конституционната икономика, теорията на възникването на институциите, теорията на институционалната промяна, а при по-широка дефиниция и школата на публичния избор⁴⁴ и теорията на групите за натиск” (Седларски, 2013, с. 18-19). Неоинституционализмът се самовъзприема “като опит за разширяване на обхвата на неокласическата теория чрез отчитане ролята на институционалните фактори (вкл. транзакционните разходи) във всяко от посочените полета на анализ” (пак там, с. 19). И така, новият институционализъм, първо, не е единна теория, а е съвкупност от самостоятелни, затворени в себе си теоретични полета, второ, той е “разширяване на обхвата на неокласическата теория” и трето, фундаменталните въпроси за източниците, създаването, разпределението и нарастването на благата въобще не присъстват в него. Тогава как всичко това би могло да бъде базисна теория за икономиката, и то теория, даваща другия поглед към икономиката, различен от неокласическия;

- намирайки се в рамките на неокласиката,⁴⁵ неоинституционализмът би могъл да бъде друга версия на неокласическия поглед, но (след като е в неокласиката) не би могъл да е поглед извън нея;

---

⁴³ В този контекст и в целия източник, вкл. в заглавието му, “икономика” означава знания/теория/наука за икономиката.

⁴⁴ За интерпретацията на теорията/школата на публичния избор (public choice theory/school, “новата” политическа икономия) като институционализъм вж. също Седларски, 2013, с. 175-182.

⁴⁵ “Новата институционална икономика [т.е. новият институционализъм] запазва методологическите предпоставки на ортодоксалното икономическо знание, като обогатява традиционните неокласически модели с приближаващи ги към реалността допускания. Новото институционално направление ... не е продължение на Вебленовата традиция, а произхожда логически от неокласическата линия на икономическия анализ” (Попов, Седларски, 2012, с. 14; Седларски, 2013, с. 15; вж. също Младенова, 2006, с. 15). “Дъглас Норт [водеща фигура в неоинституционализма] призовава за създаване на институционална теория, основана на рационалния индивидуален избор” (Попов, Седларски, 2012, с. 15; Седларски, 2013, с. 19). Неоинституционалистите “се стремят по-скоро да обогатят неокласическата теория, отколкото да ѝ дадат алтернатива” (Попов, Седларски, 2012, с. 8).

- институционализмът не само, че не е достигнал до “единна теоретична конструкция”, но дори няма обща дефиниция за основното си понятие – “институция”;⁴⁶

- на фона на историческите факти и на съвременните реалности твърде странни са неоинституционалните виждания за две основни институции – държавата и идеологиите. Те били възникнали и съществували като “средство за спестяване на разходи”.⁴⁷ Придържайки се към методологическия индивидуализъм на неокласическия икономикс и гледайки на всичко през призмата на индивидуалния интерес, ползите и разходите, неоинституционализмът намира логически основания за тези свои интерпретации, но доколко те са реалистични? От древността до наши дни има премного факти, които водят към съвсем други обяснения за държавата и идеологиите и към неприемане на неоинституционалната интерпретация за тях. Дори само това е достатъчно, поне за мен, за резерви спрямо новоинституционализма, разглеждан като възможна базисна теория за икономиката.

Изводът е, че институционализмът не би могъл да бъде другата базисна теория за икономиката, различна от неокласическата, но (особено еволюционният институционализъм) представлява интерес и би могъл да има участие при развиването на такава теория.

Вместо заключение: кое какво е и кой път към какво води?

При търсене на пътя за развитие на съвременна политическа икономия в България се открояват два подхода.

В първия имплицитно е заложено разбирането, че политическа икономия е всичко, което има това наименование. Извършва се идентификация чрез наименованието и тя въвежда в обширна област, в която съжителстват различни възгледи, теории, школи, направления, много от които са несъвместими помежду си, а някои дори са диаметрално противоположни и взаимно изключващи се. Несъвместимостта се засилва и от това, че понякога за политическа икономия се обявяват не самите възгледи, теории и т.н., а техните методологии.

В рамките на този подход се предлага политическата икономия в България да върви след световните образци. “Световни образци” в едни случаи са това, което се преподава в американски и британски университети, в други – онова,

⁴⁶ “Макар институциите да са основен обект на анализ, в повече от едновековната традиция на институционалната мисъл не е постигнат консенсус относно дефиницията на понятието дори и само в рамките на старото или новото институционално направление” (Попов, Седларски, 2012, с. 20).

⁴⁷ “От новоинституционална гледна точка идеологиите са средство за спестяване на разходи както в обществен план, така и за отделния индивид” (Попов, Седларски, 2012, с. 29; Седларски, 2013, с. 36; вж. също Седларски, 2009). За държавата в неоинституционализма вж. Седларски, 2013, гл. 7; по-реалистичен е анализът в Попов, Седларски, 2012, гл. 7.

което най-често по света е наричано "политическа икономия". В последна сметка първият подход дава три варианта на път за развитие на политическата икономия в България: (1) интердисциплинарните изследвания, (2) хетеродоксалната икономическа мисъл, разглеждана в най-общ план;⁴⁸ (3) политическа икономия в икономикса.

В интердисциплинарното направление се комбинират знания и изследователски методи от икономическата наука и политологията, а евентуално и от други обществени науки. В него се срещаме с "политически икономии" на петрола, на ядрената енергетика, на търговията с оръжие, на интернет, спорта, образованието, религиите, публичната администрация, жилищното строителство и т.н.⁴⁹ Всички те (или почти всички) са приложни изследвания или учебни дисциплини от областта на приложната икономическа наука.

Интердисциплинарното направление, независимо как ще бъде наричано, има своето място в икономическия анализ, но то не е и не води към базисната теория.

Хетеродоксът, разбираан като политическа икономия, е обширна област с неясни в много отношения граници и състав. В него има както теоретични направления, така и направления (инпут-аутпут анализ, феминизъм), които са приложен анализ. При теоретичните направления има такива, които по възгледите си са взаимно изключващи се (например неоавстрийската школа – Мизес, Хайек, от една страна, и неомарксизмът, от друга).

Хетеродоксът в цялост не е теория в смисъл на подредени непротиворечиви знания и не би могъл да бъде доведен до това състояние.⁵⁰

В рамките на първия подход като политическа икономия в икономикса осезаемо присъстват изяви на "икономическия империализъм". Характерен пример е теорията за публичния/колективния/обществения избор, която (кой знае защо) упорито е наричана „Нова политическа икономия“. Срещат се също внушения, например в Коева, 2007; Младенова, 2016а, съвременната политическа икономия да се развива като разширение/придатък на неокласическия икономикс, при което се има предвид не само "икономическият империализъм".

Политическа икономия в неокласическия икономикс означава отказ от развитието ѝ като теория, различна от икономикса.

При втория подход наименованията остават на заден план. *Идентификацията се извършва не според това кое как се казва, а според това кое какво е.* Чрез исторически и логически анализ се установява, че при появата си (като класическа икономическа теория) политическата икономия е базисна теория за икономиката. Класическата линия в развитието на теорията продъл-

⁴⁸ Интердисциплинарните изследвания също са в хетеродокса.

⁴⁹ В Тодоров, 2017а чрез обобщения по Проданов, 2011; 2014 и други източници са изброени няколко десетки такива "политически икономии".

⁵⁰ Поради несъвместимостта и противоречията между направленията му.

жава и след като класицизмът вече не е доминиращ и е изместен в това му качество от икономикса. Продължава и в съвременността, макар и да не е “доминиращата и най-популярната” в днешното стълпотворение от възгледи, теории, методологии, школи, направления, обозначаващи като “политически икономии”.

Подходът има три отправни пункта: политическата икономия е (1) базисна теория (2) за икономиката⁵¹ и днес (3) се има предвид като друг теоретичен поглед към икономиката, различен от неокласическия. От третия отправен пункт следва, че при този подход политическата икономия е теория извън икономикса.

Класическата традиция в съвременната политическа икономия не е отнасяне на теорията от XIX век към съвременната икономика, а е продължение на класическата линия в развитието на базисната икономическа теория с отчитане на промените в съвременния свят – в икономическите и в неикономическите реалности и в научните икономически и неикономически знания, и означава преди всичко теория за икономиката, а не “икономическа” теория за извънекономически явления и сфери; теория за реалната икономика, а не за хипотетични конструкции, построени върху спорни постулати; връщане в предмета на теорията на централния въпрос на икономиката – източниците, създаването и разпределението на благата; отчитане на безспорния факт, че икономиката не се намира в стерилна колба, а съществува, функционира и се развива в природна и обществена среда и в реалността е в многостранни и неотстраними връзки със средата.

Предметът е основното в продължаването на традицията.

*

В широката област, обозначаваща като политическа икономия – пътища много. По кой от тях да вървим, зависи от това къде искаме да отидем и какво се стремим да постигнем.

Ако искаме да вкараме политическата икономия в икономикса като негов придатък и да помогнем в поддържането на монопола му като доминираща теория, пътят е един.

Ако вместо да развиваме теория, искаме да се насочим към приложни интердисциплинарни изследвания в или извън икономиката, пътят е друг.

Можем, както досега, да продължаваме по целия фронт на хетеродоксалните направления, поставяйки ударението върху плурализма. Но не е случайно, че в продължение на повече от половин век въпреки интересните си идеи, изследвания и резултати хетеродоксът не успява да създаде стройна теория. Не успява, защото пътят, по който върви, не води към такава теория. Продължавайки по този път у нас, ще продължим с възпроизвеждането на сегашната ситуация.

⁵¹ Обектът и предметът ѝ са в икономиката, а не извън нея.

Класическата линия не е единствено възможният път. Но тя води към теория (подредени знания), в която има яснота за обекта, предмета и методологията ѝ, която се вписва в историческия контекст на развитието на теоретичната икономическа мисъл и дава друг поглед към икономиката, различен от неокласическия; теория, която не заобикаля, а извежда на преден план централния въпрос на икономиката – източниците, създаването и разпределението на богатата. Ако се проследи историческото развитие на икономическата мисъл и на съпътстващите я наименования, логично би било тази теория да бъде наричана „съвременна политическа икономия“.⁵²

Съвременната политическа икономия, продължение на класическата линия, тук се има предвид като теория, паралелна на икономикса и наред с него, а не като заменяща го (поне в обозрима перспектива).

*Използвана литература:*⁵³

Ангелов, Ив. (2010). Световната икономическа криза и България. С.: АИ “Проф. М. Дринов”.

Атанасова, Ан. (2015). Теория, направления, подходи, методи и инструменти на научно изследване в управленското счетоводство. – *Икономически изследвания*, N 2.

Атанасова, В. (2007). Мейнстрийм плурализъм и хетеродоксален плурализъм: проблеми и перспективи в развитието на съвременната икономическа наука. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 147-159.

Балабанов, Ил. (2006). Ключовият проблем на икономическата мисъл и теория през XXI век е методологическият. – *Икономическа мисъл*, N 5.

Балабанов, Ил. (2007). Политическата икономия: минало и базов компонент на утрешната икономическа теория. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 29-38.

Беев, Ив. (2014). Илюзорна икономика. – В: *Политическа икономия и икономическа теория ...*, с. 127-139.

Градинаров, Б. (2014). Политическата икономия след неолибералната зима – едно закъсняло пробуждане. – В: *Политическа икономия и икономическа теория ...*, с. 81-87.

Дончева, М. (2007). Ролята на политическата икономия при изследване на собствеността. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 244-252.

Замфирова, А. (2007). Политическата икономия – настояще на икономическата теория. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 82-89.

Йотова, Л. (2007). Благосъстоянието като критерий за ефективност. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 211-222.

⁵² Възможно е тя да се развива и под друго наименование (вж. също Минчев, 2014, с. 91-92); важно е не наименованието, а онова, което е и ще бъде тази теория.

⁵³ Публикации на български автори – вж. поясненията в началото на статията.

Казаков, Ат. (2007). Критичен анализ на преподаването на политическата икономия и икономикс в България. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 197-210.

Кацарски, Ив. (2011). Икономикс и икономическа социология – спорът на дисциплините. – Икономически алтернативи, N 5.

Кацарски, Ив. (2014). Политическата икономия в теоретичен и социален контекст. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 72-80.

Кирова, Ал. (2014). Мястото на “икономическия империализъм” в съвременната политическа икономия. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 439-449.

Ковачев, Здр. (2007). Седемдесет години плодотворна дейност (доклад за юбилея на катедра „Политическа икономия/Обща икономическа теория“, ИУ – Варна). – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 11-26.

Коева, Ст. (2007). Съвременната политическа икономия: традиционни подходи и нови посоки. – Икономическа мисъл, N 1.

Колев, Цв. (2007). Политическата икономия в системата на общата теория на стопанството. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 104-113.

Косулиев, Ал. (2016). Трета национална научна конференция по политическа икономия. – Икономическа мисъл, N 6.

Леонидов, Ат. (2015). Късният неолиберализъм и глобалната финансова криза. – Известия, N 4.

Лулански, П. (2011). Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни. – В: *Годишник на УНСС* (2011). С.: Изд. “Стопанство”, с. 7-12.

Лулански, П. (2014). Обучението по политическа икономия в България – минало и настояще. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 394-412.

Марикина, М. (2011). Методологически проблеми в изучаването на икономическата наука в контекста на политическата икономия и икономикса. – В: *Годишник на УНСС*, 2011. С.: Изд. “Стопанство”, с. 235-262.

Маринов, В. (2011). Международната политическа икономия – една модерна наука. – В: *Годишник на УНСС*, 2011. С.: Изд. “Стопанство”, с. 13-68.

Марков, М. (2013). Съюз на институционализма с еволюционната теория. – Икономическа мисъл, N 5.

Минчев, Д. (2007). Икономическата теория е на кръстопът. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 123-132.

Минчев, Д. (2013). Ренесанс на политическата икономия. Русе: Изд. „Лени-Ан“.

Минчев, Д. (2014). Общата теория на икономиката е в криза и се нуждае от обновление. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 88-92.

Минчев, Д. (2016). Дерегулирането – научна заблуда на неокласиката или удобна идеологическа доктрина. – В: Критиката на неокласическия икономикс в светлината на ..., с. 157-165.

Минчев, Д. (2016а). За обекта и предмета на съвременната политическа икономия. – В: Национална научна конференция по политическа икономия ..., с. 37-42.

Миркович, К. (2003). Икономикс и политическа икономия – критика на становищата относно общото и различното между тях. – Алтернативи, N 6.

Миркович, К. (2011). Благото и продуктът като категории на политическата икономия – В: *Годишник на УНСС* (2011). С.: Изд. “Стопанство”, с. 124-166.

Михайлов, П. (2007). Трансформация на икономическата система в България: проблеми и противоречия, гл. 7. Варна: Изд. “ТедИна”.

Михайлов, П. (2007а). Нужно ли е възвръщане на политическата икономия във висшите училища. – В: *Политическата икономия: минало или бъдеще ...*, с. 191-196.

Михайлов, П. (2008). За необходимостта от изучаване на политическата икономия във висшите училища. – *Икономически алтернативи*, N 1.

Младенова, З. (1996). Интервю с проф. Уолт Росту. – *Икономическа мисъл*, N 2.

Младенова, З. (2006). XX век и еволюцията на икономическата теория (неокласическа школа: развитие на макроикономиката. Неортодоксални икономически школи). – *Икономическа мисъл*, N 2.

Младенова, З. (2007). Към съвременното разбиране на политическата икономия (в контекста на издаваните списания по политическа икономия). – *Известия*, N 3.

Младенова, З. (2008). Минало и настояще в интерпретацията на термина “политическа икономия” в съвременните условия. – *Икономически алтернативи*, N 2.

Младенова, З. (2011). Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век. Част първа. Варна: Изд. „СТЕНО”.

Младенова, З. (2016). Отражение на световната криза върху икономическата теория: опит за обобщение. – В: *Критиката на неокласическия икономикс в светлината на ...*, с. 9-55.

Неновски, Н. (2007). Паричният ред. Критика на теорията на парите. С.: Изд. “Сиела”.

Николов, Ив. (2003). Дискусионни проблеми на икономическата теория. – В: *Национален семинар – дискусия по проблемите на икономическата теория*, 12 юни 2003 г. С.: Изд. “Стопанство”, с. 5-32.

Пейовски, Вл. (2014). За ролята на нормативните съждения в икономическата наука. – *Икономически и социални алтернативи*, N 1.

Попов, Т., Т. Седларски. (2012). Институционална икономика: възможности и неизползван потенциал. С.: УИ “Св. Климент Охридски”.

Проданов, В. (2003). Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм. – *Философски алтернативи*, N 3-4.

Проданов, В. (2011). Съвременни тенденции в преподаването на политическа икономия. – В: Годишник на УНСС, 2011. С.: Изд. “Стопанство”, с. 89-122.

Проданов, В. (2014). Кризата на икономическата теория и възраждането на политическата икономия. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 33-60.

Проданов, В. (2015). Как възниква, какво представлява и защо е нужна философия на икономиката? – В: Годишник на УНСС, 2015. С.: ИК – УНСС, с. 9-48.

Ракаджийска, Т. (2014). Политическа икономия, икономикс, икономическа социология – предефиниране или (и) трансгресия/конвергенция на границите. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 61-71.

Ринкова, Ст. (2014). Теоретичната и приложната икономика – за единството и различията. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 93-98.

Седларски, Т. (2009). Неформални институции, идеологии и транзакционни разходи. – Социологически проблеми, N 3-4.

Седларски, Т. (2013). Нова институционална икономика. С.: УИ “Св. Климент Охридски”.

Статев, Ст. (2005). Български учен създаде теория за пределната стойност. – Икономическа мисъл, N 6.

Стоилова, В. (2014). От хомо икономикс към хомо културалис. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 140-150.

Сярова, Ел. (2014). Политикономически аспекти на новите икономически реалности. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 151-161.

Танова, П. (2007). Политическа икономия и икономикс – опит за ретроспекция. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 114-122.

Тодоров, В. (2007). Класическа теория, неолиберализъм и устойчиво развитие. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 175-184.

Тодоров, В. (2016). Интересен анализ на съвременната политическа икономия. – Икономическа мисъл, N 1.

Тодоров, В. (2016а). Българска неортодоксална критика на неокласическия икономикс във връзка с глобалната финансово-икономическа криза от 2008–2009 година. – В: Критиката на неокласическия икономикс в светлината ..., с. 56-75.

Тодоров, В. (2016б). Политическата икономия в България в началото на XXI век: състояние и перспективи (в търсене на пътя). Резюме. – В: Национална научна конференция по политическа икономия ..., с. 5-14.

Тодоров, В. (2017а). Съвременна политическа икономия в България: проблеми на идентификацията. – Икономическа мисъл, N 2.

Тонев, Мл. (2005). Политическа икономия и икономикс – параметри на кохезията. – В: Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. Научна конференция, 26 ноември 2004. С.: УИ “Стопанство”, с. 125-130.

Тошкова, Св. (2005). Социалните предизвикателства пред икономическата теория – преценка на либералната парадигма. С.: УИ “Стопанство”.

Тошкова, Св. (2014). Икономическата теория в търсене на нова парадигма и методология (в контекста на историята). – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 9-32.

Тошкова, Св. (2016). За политическата икономия в катедра “Политическа икономия” на УНСС. – В: Национална научна конференция по политическа икономия ..., с. 15-29.

Трифонов, Ем. (2016). Пет въпроса относно предмета на икономическата теория. – В: Национална научна конференция по политическа икономия ..., с. 96-105.

Трифорова, В. (2007). За теоретичния фундамент на политическата икономия – минало и настояще. – В: Политическата икономия: минало или бъдеще ..., с. 133-139.

Чипев, Пл. (2014). Съдържание и особености на обучението в академичния курс “Основни модели на политическата икономия”. – В: Политическа икономия и икономическа теория ..., с. 498-503.

Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 година (2016). Национална научна кръгла маса, 24 юни 2016 г. ИУ – Варна: Изд. “Наука и икономика”.

Научни и методически проблеми на преподаването на икономическата теория. (2005). Научна конференция, 26 ноември 2004. С.: Изд. “Стопанство”.

Национална научна конференция по политическа икономия, 29-30 септември 2016 г. (2016). Сборник с доклади. Русе: ИЦ към Русенския университет „Ангел Кънчев”.

Политическа икономия: минало или бъдеще на икономическата теория. (2007). Научна конференция, 10–11 май 2007 г., ИУ – Варна: Изд. „Наука и икономика”.

Политическа икономия и икономическа теория. (2014). Научна конференция, 21–22 ноември 2013 г. С.: ИК – УНСС.

12.IV.2017 г.